

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ **ERSA**

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (RSAI, ERSA)

“Οικονομική Κρίση και Πολιτικές Ανάπτυξης και Συνοχής”

10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ,
Θεσσαλονίκη, 1 – 2 Ιουνίου 2012

Συνδιοργάνωση

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

ΟΙ ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΕΙΣ ΩΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΤΥΠΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ SAO PAULO

Μαρία Δατσέρη, Μηχανικός Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Υποψηφια για Master in Urban and Territorial Planning - Speciality in Urban Studies, at the
Universidad Politécnica de Madrid , Email: mariadats@hotmail.com

1. Το αστικό φαινόμενο

1.1. Αστικοποίηση

Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού αλλά και τα προβλήματα που έπονται αυτής αποτελούν βασικό θέμα μελέτης για πολλούς κλάδους επιστημόνων. Ταυτόχρονα με αυτό το φαινόμενο και με σαφώς μεγαλύτερους ρυθμούς εξελίσσεται τις τελευταίες δεκαετίες το φαινόμενο της αστικοποίησης που πολλές φορές συγχέεται με εκείνο της αστικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Kingsley Davis (1972), η διαφορά των δύο αυτών φαινομένων είναι ουσιώδης. «Ο όρος αστικοποίηση αναφέρεται στην αναλογία του συνολικού πληθυσμού που είναι συγκεντρωμένος σε αστικούς οικισμούς, ή αλλιώς στην αύξηση αυτής της αναλογίας». Οι πόλεις έχουν την δυνατότητα να αναπτυχθούν και χωρίς να εμφανιστεί σε αυτές το φαινόμενο της αστικοποίησης αρκεί βέβαια «να αναπτύσσεται εξίσου ή περισσότερο ο αγροτικός πληθυσμός». Επομένως εκείνο που στην πραγματικότητα έχει σημασία για την κατανόηση του όρου είναι η αναλογία μεταξύ αστικού και αγροτικού πληθυσμού και κατά πόσο μπορεί να διατηρηθεί η ισορροπία τους (D. Stevenson, 2007).

1.2. Τα αστικά κέντρα σήμερα

Ο μεγάλος ρυθμός ανάπτυξης του αστικού πληθυσμού σίγουρα δεν μπορούσε να υπολογιστεί στις αρχές του 1900, όταν οι πόλεις με πληθυσμό άνω του ενός εκατομμυρίου έφταναν μόλις τις δέκα, 86 το 1950 και 200 το 1977. Το αποτέλεσμα της αύξησης αυτής είναι για πρώτη φορά στα χρονικά της ανθρωπότητας ο αστικός πληθυσμός να φτάσει και να ξεπεράσει τον αγροτικό πληθυσμό. (M. Davis, 2006). Πλέον με βάση τα στοιχεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, το 2015 οι πόλεις με αντίστοιχο πληθυσμό υπολογίζονται στις 550. (UN Department of Economic and Social Affairs, 2002)

Ένα φαινόμενο που προκαλεί μεγάλη εντύπωση είναι οι πόλεις με πληθυσμό άνω των 10 εκατομμυρίων, οι οποίες τετραπλασιάστηκαν από το 1975 και φτάνουν πλέον τις 21 (για το 2010), ενώ από το 1950 εικοσαπλασιάστηκαν (η μοναδική πόλη με πληθυσμό άνω των δέκα εκατομμυρίων το 1950 ήταν το Τόκιο). Τα «μητροπολιτικά μεγαθήρια». (Μοδινός Μ., 2000) ή αλλιώς megacities κατά την μεγάλη πλειοψηφία τους, τα συναντάμε στον αναπτυσσόμενο

κόσμο (18 έναντι 3 στον αναπτυσσόμενο κόσμο). (UN Department of Economic and Social Affairs, 2010)

Οι Megacities ή αλλιώς μεγαλουπόλεις, είναι στην πραγματικότητα κάτι περισσότερο από μεγάλες πόλεις. Η κλίμακα τους δημιουργεί μια νέα δυναμική αλλά παράλληλα προσδίδει χαρακτηριστικά πολυπλοκότητας σε όλους τους τομείς. Μέσα στα πλαίσια μιας τέτοιου μεγέθους πόλης, σημαντική είναι και η ποικιλομορφία που παρουσιάζεται. Η οικονομική άνθηση έρχεται σε αντίθεση με την οικονομική υποανάπτυξη, η ευμάρεια με την ανέχεια, τα στελέχη επιχειρήσεων με τους ανέργους τα εμπορικά και διοικητικά κέντρα με τα slums.

2. Το Φαινόμενο των slums

2.1. Εννοιολογική προσέγγιση

Ο όρος «slum» έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές μελέτες και έρευνες αλλά και στην παγκόσμια έκθεση του ΟΗΕ «The challenge of slums» με σκοπό να περιγράψει ένα ευρύ φάσμα οικισμών, οι οποίοι κατοικούνται από χαμηλά οικονομικά στρώματα και χαρακτηρίζονται για τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης. Τα slums, στην απλούστερή τους μορφή, είναι «μια πυκνοκατοικημένη αστική περιοχή που χαρακτηρίζεται από ακατάλληλες συνθήκες στέγασης και αθλιότητα». (UN-HABITAT, 2003) . Προσπάθειες για ένα ενιαίο ορισμό έχουν γίνει από πολλούς οργανισμούς όπως από τον «Cities Alliance: cities without slums» σύμφωνα με τον οποίο «Τα slums είναι παραμελημένες περιοχές των πόλεων, όπου οι συνθήκες στέγασης και διαβίωσης είναι πολύ εξαιρετικά υποβαθμισμένες. Τα slums ποικίλουν, περιλαμβάνουν από υψηλής πυκνότητας, υποβαθμισμένες κεντρικές κατοικίες της πόλης μέχρι αυθόρμητες καταλήψεις, ή οικισμούς χωρίς νομική αναγνώριση και δικαιώματα στην περιφέρεια της πόλης ενώ τα βασικά χαρακτηριστικά των άσχημων συνθηκών διαβίωσης είναι κοινά σε όλες» (<http://www.citiesalliance.org/ca>)

Το πλήθος των λέξεων σε κάθε γλώσσα είναι μεγάλο και συνδέεται με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που μπορεί να έχουν οι περιοχές. Στην Ελλάδα χρησιμοποιούμε κυρίως τον όρο «παραγκούπολη» ή «φτωχογειτονιά» ή «τρώγλη» με τον δεύτερο να είναι πιο κοντά στα ελληνικά δεδομένα. Παρόλα αυτά ο πρώτος είναι εκείνος που έχει επικρατήσει στην βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με τον ΟΗΕ πέντε βασικά χαρακτηριστικά των slums λειτουργούν ανασταλτικά για τον καθορισμό ενιαίου ορισμού (UN-HABITAT, 2003): η πολυσύνθετη και σχετική φύση του φαινομένου, οι μεγάλες τοπικές διαφοροποιήσεις, οι γρήγορες εναλλαγές δεδομένων αλλά και η δυσκολία προσδιορισμού χωρικής διάστασης.

Η ανάγκη όμως για ένα ενιαίο και αντικειμενικό ορισμό με σκοπό την σωστή καταγραφή των δεδομένων οδήγησε στην διατύπωση ενός πιο λειτουργικού και διεθνή ορισμού. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη καθορίζεται ως slums μια περιοχή που συνδυάζει έστω και σε διαφορετικούς βαθμούς τα παρακάτω:

- Ανεπαρκή πρόσβαση σε πόσιμο νερό
- Ανεπαρκή πρόσβαση σε υγειονομικές και όχι μόνο υποδομές
- Χαμηλή ποιότητα των συνθηκών στέγασης
- Υπερσυγκέντρωση πληθυσμού
- Μόνιμη αίσθημα ανασφάλειας

Τα παραπάνω αναφέρονται σε χαρακτηριστικά που μπορούν να μετρηθούν με τον καθορισμό δεικτών, ενώ δεν γίνεται αναφορά σε κοινωνικά χαρακτηριστικά που είναι σαφώς πιο δύσκολος ο προσδιορισμός στους.

2.2. Τοπολογία

Οι ποικιλία των ορισμών προδίδει κατά κάποιο τρόπο και την ποικιλία στις διαφορετικές μορφές των slums και των φτωχογειτονιών, παρόλα τα κοινά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι τους. Σίγουρα οι τομείς που μπορούν να εντοπιστούν οι διαφορές είναι πολλοί, καθώς κάθε περιοχή ακόμα και στην ίδια χώρα ή και στην ίδια πόλη έχει τις δικές τις ιδιαιτερότητες και τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Ο παρακάτω πίνακας έχει κάποιες βασικές κατηγορίες που αφορούν κυρίως την χωρική και ιδιοκτησιακή διάσταση του φαινομένου, αντι λαμβάνοντας τις τυχόν αλληλοκαλύψεις μεταξύ των κατηγοριών ή/και των υποκατηγοριών.

Πίνακας 1: Βασικές κατηγορίες της χωρικής διάστασης των slums

Σχηματισμός και ηλικία	Slums στο ιστορικό κέντρο της πόλης Συγκροτήματα κατοικιών Ανεπίσημα παγιωμένα slums Πρόσφατα slums
Τοποθεσία και όρια	Κεντρικά slums Διάσπαρτες νησίδες άτυπης κατοικίας Περιφερειακά slums
Μέγεθος και Κλίμακα	Μεγάλα slums Μεσαίου μεγέθους slums Μικρά slums
Νομικό Καθεστώς	Παράνομες slums Άτυπα slums

Πηγή: UN- HABITAT, 2003

3. Μελέτη περίπτωσης: Sao Paulo, Βραζιλία

3.1. Η Αστικοποίηση στην Βραζιλία και το Sao Paulo

Η Βραζιλία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αστικοποίησης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω κυρίως λόγω του «ειδικού τύπου εκβιομηχάνισης». Ο αστικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε ραγδαία τα τελευταία 50-60 χρόνια, χαρακτηριστικό είναι ότι το 36,2% (19.5 εκατομμύρια) του αστικού πληθυσμού το 1950 έγινε 86,5% (166,5 εκατομμύρια) το 2009 ενώ αναμένεται να φτάσει το 93,6% (193 εκατομμύρια κατοίκους) το 2025 ενώ μέχρι το 2050 θα ξεπεράσει τα 204. (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2009)

Όλες σχεδόν οι μητροπολιτικές περιοχές της Βραζιλίας βρίσκονται στη ανατολική ακτή. Η άνιση αυτή κατανομή ελάχιστα επηρεάστηκε, παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης στα τέλη της δεκαετίας του 1950 με την δημιουργία της πόλης Brazilian στο εσωτερικό της χώρας και την μετεγκατάσταση τις πλειοψηφίας των διοικητικών και επιχειρηματικών υπηρεσιών από το Rio de Janeiro στη Brazilian.

Το Sao Paulo είναι η μεγαλύτερη από τις μητροπολιτικές περιοχές της Βραζιλίας (<http://www.citymayors.com>) με 20 περίπου εκατομμύρια κατοίκους. Ακολουθεί εκείνη του Rio de Janeiro με σχεδόν 12 εκατομμύρια (UN Department of Economic and Social Affairs, 2009). Η απόσταση μεταξύ τους είναι μόλις 500 χιλιόμετρα και ο ρυθμός αστικής διάχυσης των δύο αυτών κέντρων θα μπορούσε να οδηγήσει σε ένα ενιαίο μητροπολιτικό συγκρότημα. Πριν την δεκαετία του 1950 ο πληθυσμός του Sao Paulo ήταν μικρότερος εκείνου του Rio de Janeiro, η κατάσταση όμως αυτή αλλάζει και την δεκαετία του 1970 παρατηρείται ραγδαία αύξηση του πληθυσμού του Sao Paulo με αποτέλεσμα στις μέρες μας να μιλάμε για σχεδόν διπλάσιο πληθυσμό σε σχέση με το Rio de Janeiro.

3.2. Τα slums στο Sao Paulo

Παράλληλα με την αύξηση του πληθυσμού αρχίζει να αυξάνεται και η ζήτηση κατοικίας και σε συνδιασμό με την έλλειψη πολιτικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου, οδήγησαν στην διάχυση με υψηλούς ρυθμούς των slums γύρω από το αστικό κέντρο του Sao Paulo (favelas), αλλά και μέσα στον αστικό ιστό της πόλης (cortiços).

Σε γενικές γραμμές οι favelas είναι ένα είδος κατοικίας σε καταπατημένες εκτάσεις, τις οποίες οικειοποιούνται οι χρήστες χωρίς όμως να κατέχουν τα νόμιμα δικαιώματα του χώρου. Αντίθετα τα cortiços όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω είναι συνήθως στο κέντρο της πόλης αποτελούνται από παλιές ενοικιαζόμενες κατοικίες μικρού μεγέθους με κοινόχρηστους χώρους. Η προέλευση τους χρονολογείται από τον 19ο αιώνα όταν δημιουργήθηκαν για να

στεγάσουν τα λαϊκά στρώματα. Οι favelas, που είναι ένα νεότερο φαινόμενο, αντιπροσωπεύουν την ανάγκη για κατοικία η οποία εκφράζεται μέσα από την παράνομη κατάληψη περιοχών. Το διαφορετικό ιδιοκτησιακό καθεστώς των δύο παραπάνω τύπων δημιουργεί και διαχωρισμό ανάμεσα στους κατοίκους. Όσοι κατοικούν στις favelas δεν υπακούν στους νόμους της αγοράς, σε αντίθεση με εκείνους που κατοικούν στα cortiços, οι οποίοι πληρώνουν για την στέγαση τους, είτε ενοικιάζοντας, είτε υπενοικιάζοντας τις κατοικίες τους σε ιδιώτες. Αυτό είναι και ένα από τα επιχειρήματα που εξηγούν την διαφορά πληθυσμού μεταξύ των κάτοικων των παραπάνω τύπων κατοικίας με τον πληθυσμό στις Favelas να είναι σχεδόν τριπλάσιος, όπως προαναφέρθηκε. Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των δύο τύπων slum που εμφανίζονται στο Sao Paulo.

Πίνακας 2 : Χαρακτηριστικά cortiços και favelas

Τύπος slum		Cortiços	Favelas
Χαρακτηριστικά			
1	Ηλικία	Ανάπτυξη στα τέλη του 19ου αιώνα, βασικός τύπος slum πριν το 1980	Ανάπτυξη μετά το 1970, βασικός τύπος slum μετά το 1980
2	Τοποθεσία	Κεντρικές περιοχές του αστικού ιστού	Περιφερειακές-περαστικές περιοχές
3	Μέγεθος	Περιορισμένη	Μεγάλη
	Έκταση		
	Πληθυσμός (ελαχιστο)	3-4 οικογένειες (FIPE) 30-40 οικογένειες (IBGE)	10 κατοικίες (FIPE) 50 κατοικίες (IBGE)
4	Ιδιοκτησιακό καθεστώς	Ενοικιαζόμενες ή παράνομα υπενοικιαζόμενες κατοικίες	Παράνομη κατάληψη περιοχών (δεν υπακούν στους νόμους της αγοράς)
5	Αναπτυξιακή Προοπτική	Παρακμή (slum απελπισίας)	Εξέλιξη (slum ελπίδας)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

4. Επίλογος

Σύμφωνα με τον Davis (Davis M., 2007) «Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε σήμερα τις πόλεις ανατρέπεται. Αυτό που αναμένεται να σφραγίσει τον τρόπο ζωής στη νέα μορφή των πόλεων θα είναι η διχοτόμηση τους σε δύο ουσιαστικά διαφορετικές πόλεις. Ένα τμήμα ανεπτυγμένο, με σύγχρονες υποδομές και ένα άλλο υποβαθμισμένο, εγκαταλελειμμένο, με σημείο αναφοράς του τις μεγάλες σε έκταση παραγκουπόλεις».

Μέσα όμως από το φαινόμενο των slums σίγουρα ξεπηδούν και θετικά ζητήματα. «Πριν από λίγα χρόνια πιστεύαμε ότι οι κάτοικοι μιας παραγκούπολης είναι μια ξεριζωμένη, αφημένη στην

τύχη της μάζα ανθρώπων. Η ζωή απέδειξε ότι η αλήθεια είναι συχνά εντελώς διαφορετική: νέα κοινωνικά μορφώματα δημιουργούνται, μορφές αλληλοϋποστήριξης αναπτύσσονται, κοινότητες ανασυγκροτούνται με εντυπωσιακά πολλές φορές αποτελέσματα.» (Μοδινός Μ.,2000).

Ο Castells υποστηρίζει (Castells M., 1983) ότι τα αστικά κοινωνικά κινήματα δημιουργούνται από τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στην πόλη με βάση την τάξη, το φύλο, τη φυλή ή τις διαφορετικές θρησκείες και κουλτούρες, οι οποίες ενεργοποιούνται για να οργανώσουν το σύστημα εκμετάλλευσης των «αποκάτω» στο χώρο της εργασίας και της καθημερινής ζωής.

Η δημιουργία του MTST το 1997 στην πόλη Campina, κοντά στο Sao Paulo (Movimiento dos Trabalhadores sem Teto – Κίνημα των Εργατών Χωρίς Στέγη) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των λόγων του Castells. Στην ιδρυτική του διακήρυξη αναφέρουν «...Οι άστεγες οικογένειες δεν έχουν δικαιώματα, είναι το αντίθετο του κατοίκου. Δεν έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε εργασία, σε στέγαση, σε τροφή, σε υγεία, σε ψυχαγωγία, στον πολιτισμό. Ζουν σα σκιές στα φώτα, στις γωνίες του δρόμου, στα παγκάκια των πάρκων, ψάχνοντας ένα πιάτο φαγητό, λίγα λεφτά. Έρχονται πρόσωπο με πρόσωπο με την αδιαφορία, την επιφύλαξη, την αστυνομική βία. Αποκλείονται από τη λήψη πολιτικών αποφάσεων που καθορίζουν την πορεία της κοινωνικής τους ζωής...». (le monde diplomatique από Πετράκος Κ. ,2010)

Καθώς, λοιπόν, οι πόλεις διαρκώς εξελίσσονται αναπτύσσονται μεταλλάσσονται και υποβαθμίζονται, οι συνθήκες ζωής μέσα σε αυτές διαφοροποιούνται ακλουθώντας ίδια την πορεία υποβάθμισης. Καθώς λοιπόν τα αστικά δεδομένα αλλάζουν «το δικαίωμα στην πόλη εκδηλώνεται ως η υπέρταση μορφή δικαιωμάτων: δικαίωμα στην ελευθερία, στην εξατομίκευση μέσα στην κοινωνία, στην κατοικία και το κατοικείν» (Levebre H., 2007).

5. Αναφορές

Castells M., (1983). The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements. Berkeley, University of California Press

Davis M. (2006). Planet of slums.London, Verso

Kingsley D. (1972). World Urbanization: 1950-1970. Berkeley Institute of International Studies

Levebre H., (2007). Το δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική. Αθήνα, Κουκίδα

Stevenson D. (2003) Cities and Urban Cultures. Open University Press

UN Department of Economic and Social Affairs (2002).World urbanization prospects: The 2001 revision. United Nations New York

UN Department of Economic and Social Affairs (2009). World Population Prospects: The 2008 revision. United Nations

UN Department of Economic and Social Affairs (2010). Population division, population estimate and projection sections. United Nations

UN- HABITAT (2003).The Challenge Of Slums- Global Report On Human Settlement. London, United Nations Human Settlements Programme

Μοδινός Μ. και Ευθυμίουπουλος Η. (2000).Βιώσιμη πόλη, Αθήνα,Στοχαστής/ΔΙΠΕ

Πετράκος Κ, (2010) Αστικά κοινωνικά κινήματα στη Βραζιλία. Το δικαίωμα στη στέγη» σπουδαστική εργασία στο ΔΠΜΣ Σχεδιασμός-Χωρος-Πολιτισμός, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

<http://www.citiesalliance.org/ca> (προσβάσιμη στις 14/01/2011)